

УДК 811.111'42:821.111(73)
DOI: 10.24144/2617-3921.2019.17.95-103

Анатолій Приходько
доктор філологічних наук, професор,
Запорізький національний технічний університет,
ORCID 0000-0001-5051-8711
Україна, aprykhod777@gmail.com 050 518 93 78

Ірина Ходос
аспірант, університет Ньюкасла (Австралія, м. Ньюкасл)
ORCID 0000-0003-0844-6851
irynakhodos@gmail.com +61421352541

Система концептуальних домінант ідіодискурсу Ф.С. Фіцджеральда

Анотація. Роботу присвячено комплексному вивченню ідіодискурсу Ф.С. Фіцджеральда у когнітивно-комунікативній парадигмі знання. З цією метою на основі відповідної методики було визначено роль і місце цього ідіодискурсу всоціокультурі США першої половини ХХ ст., змодельовано його концептосистему і запропоновано комунікативно-функційне осмислення його текстового континууму. У концептосистемі ІдФ реконструйовано концептуальні одиниці різного ієрархічного (макроконцепти ВТРАЧЕНЕ ПОКОЛІННЯ, АМЕРИКАНСЬКА МРІЯ, ВІДЧУДЖЕННЯ, ДЖАЗОВІСТЬ) і ціннісного (гіперконцепти СУСПІЛЬСТВО, МАТЕРІАЛЬНЕ, МУЗИКА та ін.), статусу,

а також їхні низхідні репрезентанти з наголосом на шляхах і способах їхньої мовної об'єктивзації в художньому просторі.

Ключові слова: ідіодискурс, когнітивно-дискурсивна парадигма, концепт, концептосистема, концептуальна домінанта, гіперконцепт, гіпоконцепт

Abstract. The work is devoted to the integrated study of the cognitive-communicative organization of Fitzgerald's idiodiscourse within the cognitive-communicative paradigm of knowledge. With this aim, the role and place of Fitzgerald's idiodiscourse in the socioculture of the USA in the first half of the XX c. have been determined. In addition, its conceptual system has been modeled and communicative-functional understanding of its textual continuum has been offered.

The conceptual system of Fitzgerald's idiodiscourse is outlined by macroconcepts LOST GENERATION, AMERICAN DREAM, ALIENATION and JAZZISM. They do not exist separately; on the contrary, they interact with each other as interdetermined constituents of the same causative chain. LOST GENERATION is the cause, which goes side by side with the aim – AMERICAN DREAM. The peculiarities of the latter resulted in ALIENATION of its representatives and appearance of JAZZISM.

The macroconcepts unfold by means of subordinate to them hyper-, hypo- and (cata)concepts. Their textual realisation is based on the ramified system of lexical means (somatisms, chromatonyms and meronyms) and stylistic devices (metaphor, mataphtonymy, colour symbolism and simile). Together they create that peculiar to Fitzgerald's idiodiscourse dual nature of its cognitive and axiological parameters, which reflects critical and/or dual attitude of the author to American socioculture in the first half of the XX c.

Keywords: idiodiscourse, cognitive-communicative paradigm, conceptual system, concept, conceptual system, hyperconcept, hypococept.

Вступ. Пропонована робота присвячена вивченню когнітивно-комунікативних особливостей ідіодискурсу Френсіса Скотта Фіцджеральда / Francis Scott Fitzgerald (1896 – 1940) – видатного американського письменника першої половини ХХ ст., творча діяльність якого мала значний вплив на подальший розвиток світової культури. Ідіодискурс Фіцджеральда (ІдФ), представлений насамперед збіркою художніх текстів, являє собою синтез романтичних і соціопсихологічних рефлексій критичного реалізму. Зіткнення дійсності з мрією, реального з ілюзорним, минулого з теперішнім посилює лірико-символічне звучання його прози, наближує її до поетичної мови. На тлі заявленого об'єкта дослідження його предметом слід вважати каталогізацію та опис концептуальних домінант ІдФ.

Методологія та методи дослідження. Художня спадщина Ф.С. Фіцджеральда неодноразово ставала об'єктом уваги фахівців різних галузей філологічного знання, хоча лише в царині класичного [2; 6; 7; 9; 12; 4;

5; 16; 18] і порівняльного (11; 13] літературознавства, а також біографічних описів [10; 14; 17; 19) ця увага є найбільш послідовною. Лінгвальна ж іпостась творчого доробку письменника попри праці І.М. Колегаєвої [3], Н.В. Александрович [1] та авторів цих рядків [8; 15] все ще потребує поглибленого наукового опрацювання.

У цілому вивчення концептуального простору ІдФ і його лінгвального аранжування здійснюється в межах когнітивно-семантичного підходу з використанням венатичних і герменевтичних процедур аналізу. Маючи на меті реконструкцію індивідуально-авторської картини світу, він передбачає постійне звернення до естетико-філософських настанов та ідейно-художніх поглядів Фіцджеральда в контексті тогочасної соціокультурної парадигми, що й зумовила його суперечливе ставлення до американського суспільства в міжвоєнний період й сприяла виробленню ним неповторного художнього методу.

Виклад основного матеріалу. На тлі того факту, що лінгвістична іпостась текстового простору Фіцджеральда залишилася на узбіччі філологічного мейнстріму ХХ ст. та у зв'язку зі становленням нової лінгвістичної парадигми – когнітивно-комунікативної, – виникає можливість його комплексного наукового опису. Характерна для мовознавства останніх років інтеграція когнітивного та комунікативного підходів до феномену "дискурс" уможливорює його розгляд як явища, що, конституюючись мовними засобами, є вмістищем величезного обсягу позамовних смислів, на вістрі яких створюється безкінечна кількість мовленнєвих творів, у т. ч. й п-множина текстів, з яких і складається художній дискурс, а в його лоні – безліч індивідуально-авторських (ідіо)дискурсів. Серед останніх лише незначна кількість може заслуговувати на поглиблену філологічну увагу.

Ідіодискурс – це індивідуально-авторський когнітивно-комунікативний континуум, що є результатом суб'єктивного освоєння письменником об'єктивного світу, екстралінгвальні властивості якого "пропускаються" крізь сито творчої особистості з її унікальними психоментальними рисами і втілюються в певній множині його художніх творів, оформлених неповторною системою своєрідних мовних засобів.

Ідіодискурс Фіцджеральда являє собою сукупність прозових творів, мотивованих критичним ставленням автора до ключових цінностей соціокультури США першої половини ХХ ст., на відчутному зв'язку з якою будується весь індивідуальний художній простір. Базуючись на дифузії (нео)романтизму й реалізму, об'єктивного й суб'єктивного, поліфонічного та монофонічного, вони (твори) випромінюють особливу авторську енергетику, пов'язану з філософією втраченого покоління, невпинністю "Віку Джазу" і "подвійним баченням" соціальних процесів.

Ідейно-концептуальний каркас ідіодискурсу Фіцджеральда формують ціннісні доміанти соціокультури США першої половини ХХ ст.: втрачене покоління, американська мрія, відчуження, джазовість. Суб'єктивно переломлюючись в індивідуально-авторській картині світу, вони

прирастають новими смислами, набувають незвичного, а то й суперечливого звучання, часто трансформуються в антицінності, що підіймає їх на п'єдестал провідних концептуальних одиниць ідіодискурсу.

Концептосистема ІдФ, будучи детермінованою психоментальними рисами творчої особистості письменника та соціокультурою США першої половини ХХ ст., конституюється макроконцептами ВТРАЧЕНЕ ПОКОЛІННЯ, АМЕРИКАНСЬКА МРІЯ, ВІДЧУДЖЕННЯ і ДЖАЗОВІСТЬ (рис. 1). Реалізуючись за рахунок актуалізації ментальних одиниць спадних рівнів абстракції – гіпер-, гіпо- і (ката)концептів, вони взаємодіють один з одним як взаємодетерміновані складники єдиної причинно-наслідкової ланки. При цьому ВТРАЧЕНЕ ПОКОЛІННЯ виступає причиною, що пліч-о-пліч йде з метою – АМЕРИКАНСЬКОЮ МРІЄЮ, своєрідність якої зумовили ВІДЧУДЖЕННЯ його представників і зародження ДЖАЗОВІСТІ. Останні не є пасивними одиницями концептосистеми, а чинять реактивний вплив на причину, деформуючи внутрішній світ і систему цінностей ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ.

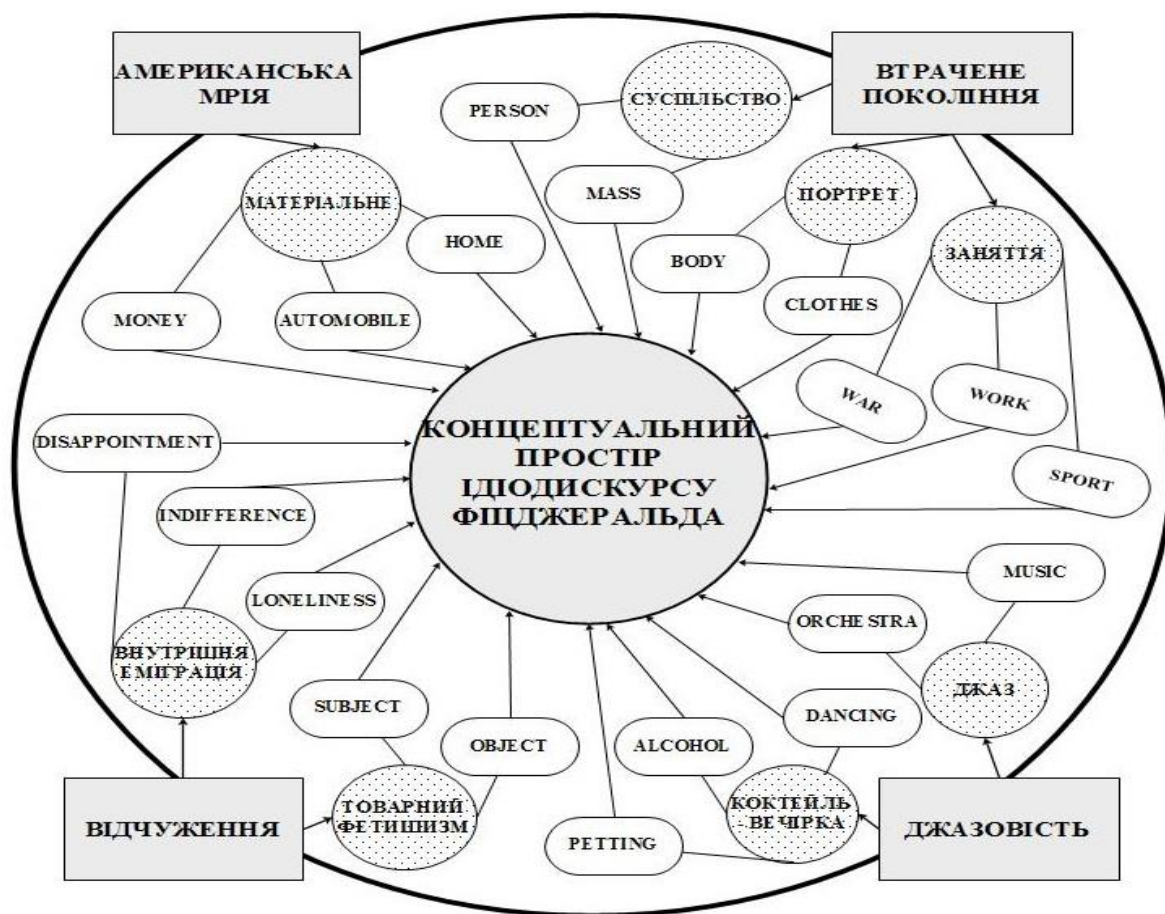

Рис. 1. Концептосистема ідіодискурсу Ф.С. Фіцджеральда

Концептуальні одиниці набувають у Фіцджеральда неоднозначного тлумачення, що зумовлює двоїстість їхньої ціннісної складової та відображається на характері їх втілення в ідіодискурсі письменника.

Макроконцепт ВТРАЧЕНЕ ПОКОЛІННЯ в опорі на гіпоконцепти СУСПІЛЬСТВО, ПОРТРЕТ, ЗАНЯТТЯ постає як стартова точка художнього світу Фіцджеральда, спрямована на відтворення портрету, ролі й соціальної взаємодії типових представників американського суспільства першої половини ХХ ст., втілених у соціокультурних типажах VERY RICH, NOUVEAU RICHE, POPULAR DAUGHTER, FLAPPER. Це зумовлює соціально-економічну й гендерну маркованість низхідних репрезентантів ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ, яка віддзеркалює, з одного боку, нерівні можливості, що існували в повоєнній Америці, а з іншого, – зародження гендерної рівноправності, яка згодом трансформувалася в гендерну політкоректність.

Гіперконцепт СУСПІЛЬСТВО втілюється в ІдФ за рахунок актуалізації його низхідних репрезентантів – дихотомічних пар PERSON і MASS, VERY RICH і NOUVEAU RICHE, POPULAR DAUGHTER і FLAPPER, ELDERS і CHILDREN. Їхній ціннісний субстрат вирізняється дуальністю, що засвідчує неоднорідність американського суспільства першої половини ХХ ст. і двоїсте бачення Фіцджеральдом своїх сучасників. З цією метою письменник використовує їхні імена person, mass, very rich, nouveau riche, popular daughter, flapper, elders, children або синонімічні засоби у поєднанні з вербалізаторами концептів ПОРТРЕТ, ЗАНЯТТЯ і МАТЕРІАЛЬНЕ.

Гіперконцепт ПОРТРЕТ спирається на гіпоконцепти BODY і CLOTHES, які мають у Фіцджеральда чітко виражену гендерну специфіку: жіночі образи відтворюють постаті POPULAR DAUGHTER і FLAPPER, а чоловічі – VERY RICH і NOUVEAU RICHE. В ІдФ вони реалізуються не стільки за допомогою body і clothes, скільки за допомогою соматизмів face, eyes, hair, mouth, smile, voice і лексем одягу dress, skirt, suit, shirt, tie, costume, bathing suit, hat / hatless. Їх конкретизація відбувається в Ідф за рахунок прикметників розміру, віку, загальної оцінки і/або колоративів, які висвітлюють "зовнішню тілесність" жінок, їхню красу, жіночність, сексуальність, і "внутрішню тілесність" чоловіків, їхню могутність і домінантність.

Гіперконцепт ЗАНЯТТЯ поєднує гіпоконцепти WAR, WORK і SPORT, які окреслюють оновлений під впливом бурхливого спалаху гедонізму, культу здорового тіла, релігії грошей і емансипації жінок спектр діяльності ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ. Незважаючи на власну дискурсивну активність (war, work, sport), найяскравіша їх репрезентація здійснюється шляхом актуалізації підпорядкованих їм (ката)концептів. У такий спосіб Фіцджеральду вдається зробити акцент на учасниках (army, soldier, officer, captain, major, lieutenant) і наслідках Першої світової війни (grave, dead, medals, decorations) та відобразити все розмаїття професій (broker, manager, lawyer, doctor, driver, butler, secretary, nurse, waitress, clerk, servant, musician, actor, actress) і видів спорту, що набрали обертів у повоєнному соціумі (tennis, football, cricket,

golf, polo, cards, riding, yachting) як серед представників чоловічої, так і жіночої статі.

Цільовим антиподом ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ виявляється **макроконцепт АМЕРИКАНСЬКА МРІЯ**, який вирізняється своєю одновекторністю, детермінованою девальвацією духовних цінностей в американському суспільстві першої половини ХХ ст. і матеріальною заангажованістю його представників. Він підпорядковує одну-єдину парцелу – гіперконцепт МАТЕРІАЛЬНЕ, через який однойменний концепт співвідноситься з MONEY, AUTOMOBILE і HOME. Спираючись на такі ментальні діади, як OLD MONEY – NEW MONEY, ROLLS-PIERCE – FORD, EAST HOUSE – WEST HOUSE, що апелюють до VERY RICH і NOUVEAU RICHE, вони засвідчують валоративну двоїстість МАТЕРІАЛЬНОГО в ІдФ.

Текстова реалізація низхідних репрезентантів макроконцепту АМЕРИКАНСЬКА МРІЯ відбувається в ІдФ не тільки за рахунок їхніх імен (old money, new money, Rolls-Pierce, Pierce, Rolls-Royce, Ford, East house, West house), але й синонімічних засобів (East money, West money, ready money, easy money, old house, new house) та гіпонімів (limousine, coupé, roadster, flivver, locomobile, palace, mansion, bungalow, villa, room, place). Конкретизація притаманної їм двоїстості досягається за допомогою залучення антонімічних пар прикметників (prosperous / great / luxurious / rich – poor; colossal / enormous / huge / big / large – small / little; old – new) і кольоропозначень (yellow, gold, silver, white).

Макроконцепт ВІДЧУДЖЕННЯ постає як трагічний наслідок ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ та АМЕРИКАНСЬКОЇ МРІЇ. Він розгортається в опорі на гіперконцепти ТОВАРНИЙ ФЕТИШИЗМ і ВНУТРІШНЯ ЕМІГРАЦІЯ, низхідні репрезентанти яких різняться своєю аксіологічною специфікою. Валоративні компоненти гіпоконцептів SUBJECT і OBJECT, які апелюють до зовнішньої сторони життя американського повоєнного суспільства, переосмислюються і набувають суперечливої оцінки, тоді як DISAPPOINTMENT, INDIFFERENCE і LONELINESS, що висвітлюють внутрішній світ його представників, – виключно негативної.

Гіпоконцепти SUBJECT і OBJECT знаходять своє втілення за допомогою (ката)концептів, які відбиваються не стільки їхніми іменами (male і female, possessions і property), скільки гіпонімами й синонімами, що збігаються з вербалізаторами гіпоконцептів PERSON, SOCIETY, BODY, CLOTHES, AUTOMOBILE і HOME. Будучи підкріплені метафоричними епітетами, антропоморфними метафорами й символічними колоративами, вони висвітлюють перетворення сучасників письменника в пасивні об'єкти, які знаходяться під впливом влади грошей і культу матеріальних цінностей, а предметів споживання, навпаки, – в активні суб'єкти соціуму.

Гіпоконцепти DISAPPOINTMENT, INDIFFERENCE і LONELINESS реалізуються за рахунок власних імен (disappointment, indifference, loneliness), а також шляхом актуалізації підпорядкованих їм концептів. Набір засобів об'єктивації останніх включає лексеми disillusion, sad, careless, cool, selfish,

їхні похідні й синоніми (depressed, miserable, unhappy, blind, deaf, single, solitary, isolated, empty, desolate). Виступаючи атрибутами концептів СУСПІЛЬСТВО, ПОРТРЕТ, НОМЕ і MUSIC, вони висвітлюють соціальні недуги ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ: з одного боку, зневіру його представників, їхню духовну зломленість, відірваність від суспільства й історичної реальності, а з іншого, – їхню безтурботність і егоїстичність.

Консеквентна роль у причинно-наслідковому ланцюжку ментального простору ІдФ відведена й **макроконцепту** ДЖАЗОВІСТЬ, який охоплює гіперконцепти ДЖАЗ і КОКТЕЙЛЬ-ВЕЧІРКА. Корелюючи з ВТРАЧЕНИМ ПОКОЛІННЯМ і АМЕРИКАНСЬКОЮ МРІЄЮ, вони відбивають розгульний і безтурботний образ життя сучасників письменника, наголошуючи на крихкості й ірреальності їхніх надій. Це відображається на характері оцінки, яка варіюється від категоричної (PETTING, ALCOHOL) до неоднозначної (DANCING, MUSIC, ORCHESTRA).

Гіперконцепт ДЖАЗ об'єднує гіпоконцепти MUSIC і ORCHESTRA, які відбиваються в ІдФ їхніми іменами music / jazz, orchestra / band і гіпонімами melody, rhythm, sound, piano, drum, flute, oboe, trombone, saxophone. Вони функціонують у супроводі афективних прикметників як з позитивною (jubilant, booming, cheerful, brilliant, triumphant, enthusiastic), так і з негативною (sad, melancholy, languorous, plaintive, haunting, solemn, signing) конотаціями, а також дієслів дії та руху (ascend, die down / away, ease, stop, drift up / down). У такий спосіб MUSIC і ORCHESTRA постають як та рушійна сила, яка, співіснуючи з представниками ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ, сплітається з їхнім внутрішнім світом, їхніми надіями і сподіваннями на здійснення АМЕРИКАНСЬКОЇ МРІЇ.

Гіперконцепт КОКТЕЙЛЬ-ВЕЧІРКА актуалізується в ІдФ за рахунок таких його низхідних репрезентантів, як PETTING, ALCOHOL і DANCING. Перші два реалізуються за допомогою прямономінативних засобів, зокрема лексем petting і alcohol та їхніх гіпонімів flirt, caress, kiss, cocktail, wine, liquor, champagne, whiskey, punch, gin, у тандемі з модифікаторами й дієсловами дії та руху, що сприяє віддзеркаленню їх масової інтервенції у повсякденне життя й оточення ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ. У той час як "омовлення" DANCING і підпорядкованих йому концептів відбувається переважно за рахунок непрямономінативних засобів, наявність яких сприяє відтворенню малюнку й ритму життя американського повоєнного суспільства (float, drift, shake, turn, push, shaky, shivery, accelerating, restless, kaleidoscopic, barbaric).

Концептосистема ІдФ, окреслюючись макроконцептами ВТРАЧЕНЕ ПОКОЛІННЯ, АМЕРИКАНСЬКА МРІЯ, ВІДЧУЖЕННЯ і ДЖАЗОВІСТЬ, які реалізуються в ньому за рахунок актуалізації підпорядкованих їм гіпер-, гіпо- і (ката)концептів, вирізняється дуальністю її когнітивно-аксіологічних параметрів і наявністю розвинених внутрішньосистемних зв'язків між її елементами. Так, одні концепти спадних рівнів абстракції можуть організувати образні компоненти інших (VERY RICH → EAST HOUSE, OLD

MONEY), впливати на характер і динаміку їхніх валоративних складників (FLIRT, NATLESS, SPORTSWOMAN → FLAPPER) чи бути будівельним матеріалом для декількох гіперконцептів (низхідні репрезентанти гіперконцептів ТОВАРНИЙ ФЕТИШИЗМ, МАТЕРІАЛЬНЕ і СУСПІЛЬСТВО), що сприяє формуванню своєрідної асоціативної мережі, яка утворює змістовий каркас ІдФ.

Висновки. Мовна об'єктивація концептів різних рівнів абстракції спирається в ідіодискурсі Фіцджеральда на розгалужену систему засобів, які постають у вигляді різного роду репрезентантів, вербалізаторів і номінантів, що опосередковують виведення концептів на поверхню. Насамперед це стосується лексичних засобів, які володіють різноманітними прийомами (синонімія, паронімія, антонімія) та лексико-семантичними можливостями щодо увиразнення смислів (соматизми, хроматоніми, мероніми). Важливу роль відіграють і лексико-граматичні засоби, якими майстерно оперує автор, сповна використовуючи частиномовний потенціал рідної мови. Значне місце в його ідіодискурсі посідають і засоби стилістичного аранжування концептів, для чого у пригоді стають метафоризація, модифікація, апроксимація та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрович Н.В. Концептосфера художественного произведения и средства ее объективации в переводе (на материале романа Ф.С. Фицджеральда "Великий Гэтсби" и его переводов на русский язык): Монография. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 184 с.
2. Ковалев Ю.В. "Американская мечта" в творчестве Ф.С. Фицджеральда // *Зарубежный роман: Проблемы метода и жанра*: Сб. науч. тр. – Пермь : ПГУ им. М. Горького, 1982. – С. 91-97.
3. Колегаева И.М. Язык романов Френсиса Скотта Фицджеральда : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02. – Одесса : ОГУ им. И.И. Мечникова, 1977. – 21 с.
4. Кухалашвили В.К. Ф.С. Фицджеральд и американский литературный процесс 20-30-х годов XX в. – К.: Наук. думка, 1983. – 239 с.
5. Лидский Ю.Я. Скотт Фицджеральд. Творчество. – К.: Наукова думка, 1982. – 367 с.
6. Савинич С.С. Роман Ф.С. Фицджеральда "Великий Гэтсби": парадоксы американской мечты // *Вестник МГОУ. Русская филология*. – М.: МГОУ, 2010. – № 4. – С. 150-154.
7. Усманова А. Особенности сюжета и композиции в романе Ф.С. Фицджеральда "Великий Гэтсби" // *Русская и сопоставительная филология: взгляд молодых*. – Казань, 2003. – С. 198-203.
8. Ходос І.О. Концептосистема ідіодискурсу С. Фіцджеральда у макро- і мікрівимірах // *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*. – Чернівці : Родовід, 2015. – Вип. 751 : Германська філологія. – С. 212-227.

9. Berret A.J. *Music in the Works of F. Scott Fitzgerald : Unheard Melodies.* – Madison : Fairleigh Dickinson University Press, 2013. – 283 p.
10. Bryer J.R., R. Prigozy, M.R. Stern. *F. Scott Fitzgerald in the Twenty-First Century.* – Tuscaloosa : The University of Alabama Press, 2003. – 387 p.
11. Brucoli M.J. *Some Sort of Epic Grandeur : The Life of F. Scott Fitzgerald.* – Columbia : University of South Carolina Press, 2002. – 696 p.
12. Del Gizzo S. *Within and Without: F. Scott Fitzgerald and American Consumer Culture // Critical Insights : F. Scott Fitzgerald.* – Ipswich, MA : Salem Press, 2010. – P. 34-54.
13. Donaldson S. *Fitzgerald and Hemingway: Works and Days*– N.Y.: Columbia University Press, 2009 – P. 189-218.
14. Fiedler L.A. *Waiting for the End.* – N.Y. : Dell, 1965. – 256 p.
15. Khodos I., Prykhodko A. Cognitive-communicative space of F.S. Fitzgerald's idiodiscourse // *American Journal of Philology*, Volume 138, Number 4 (2) (Whole Number 552), (Winter 2017). The Johns Hopkins University Press, 2017. – P. 1056 -1064.
16. Miller J.E. *The Fictional Technique of Scott Fitzgerald.* – The Hague : M. Nijhoff, 1957. – 116 p.
17. Mizener A. *F. Scott Fitzgerald : The Man and His Work.* – N.Y. : Collier Books, 1966. – 221 p.
18. Piper H.D. *F.S. Fitzgerald : A Critical Portrait.* – N.Y. : Holt, 1965. – 334 p.
19. Turnbull A. *Scott Fitzgerald.* – N.Y. : Charles Scribner's Sons, 1962. – 364 p.